

ביטחון והגנת העורף

ראש המגמה: ד"ר אבי ביצור

avraham.bituhur@beitberl.ac.il

התכנית ללימודי ביטחון והגנת העורף מספקת היכרות מעמיקה עם תחום הביטחון הלאומי ומורכבותו: השינויים באופי המלחמות וההגנה על העורף האזרחי בזמני משבר, במצבי חירום וכמו כן בהיערכות לחירום גם בעתות שלום, במצבי אסונות טבע שונים, ובהתמודדות עם מכלול האיומים על העורף האזרחי, מוכנותו ואיתנותו במצבים אלו.

הגישה המנחה את לימודי ההתמחות רואה בביטחון הלאומי, מכלול נרחב של תחומים המשפיעים על איתנותה של החברה. הגנת העורף - אשר בעבר כונתה "ג"א, התגוננות אזרחית - נחשבה בעבר למאמץ שולי במכלול ההגנה על המדינה ועל אזרחיה. המלחמות מאז המערכה "קדש" ועד מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון הראשונה, הצדיקו את שוליותה של הגנת העורף, שכן זה כמעט לא נפגע במלחמות. מציאות זו השתנתה עם הופעת מלחמות שעיקרן התמודדות עם ישויות לא-מדינתיות הנוקטות בטרור המכוון רובו ככולו נגד אזרחים ותשתיות אזרחיות, ועד למתקפות טילים ורקטות כמו במלחמת לבנון השנייה, ובשנים האחרונות במרחב רצועת עזה. במצב עניינים זה העורף הפך לחזית, אולי העיקרית, שבה נקבעות תוצאות המלחמות והתודעה הפוליטית והחברתית בפנים ובחוץ.

כל המוצג לעיל נלמד על בסיס אותו רקע גם בהקשרים של התמודדות העורף האזרחי הישראלי עם אסונות טבע, מתקפות סייבר וכו', כאשר המגמה היא לחנך את התלמידים להפוך לשגרירים של הרעיון המרכזי: "חינוך ישראל להיערכות מושלמת לשעת חירום".

התכנית לביטחון והגנת העורף בוחנת את תחום הביטחון הלאומי בכללותו, ומיועדת להרחיב ולבחון את הידע אודות תפקידיהם של הצבא, שירותי החירום, התגוננות העורף (שהפך לחזית), הצבא והרשויות האזרחיות, והשפעתם על חיינו בשגרה ובזמני חירום. הדגש ניתן להתכוננות בימים כתיקונם לאפשרות משברים, כמו אלה שחווינו בעבר, ומשברים קשים יותר שטרם חווינו. גישה זו מחייבת ראייה רבת-תחומית המעמידה בבסיסה תובנות הלקוחות מתחומי חקר מגוונים כלימודים אסטרטגיים, מדע המדינה, כלכלת ביטחון, ההיסטוריה של מדינת ישראל ומלחמותיה, חוסן קהילתי, תקשורת, מדיניות ציבורית, שלטון מקומי, ותפעול שירותי חירום וארגונים במסגרות פעולה משולבות. התכנית מתמודדת עם המורכבות המאפיינת את בחינת התופעות ותהליכים, הן מנקודת מבט אמפירית-תיאורטית והן מבחינה מעשית.

הקורסים בתכנית

מבוא לביטחון לאומי

בקורס נעסוק בהגדרה ובאפיון הגבולות של מושג הביטחון הלאומי הישראלי, ונעמוד על רכיביו העיקריים - התחום המדיני, הצבאי, החברתי והכלכלי-טכנולוגי. בכדי לעמוד על הבדלי גישות בתחום זה, תוצג מדיניותן של ארה"ב ומדינות נוספות. הקורס כולל הכרה של ממסד הביטחון הלאומי של המדינה וקהילת המודיעין שלה, אשר לה משקל רב בתהליכי קבלת החלטות ברמת האסטרטגיה רבתי. הקורס מטפל גם באתגרי העת החדשה (קונבנציונלי ולא קונבנציונלי) והאילוצים שהם כופים על מעצבי הביטחון הלאומי במדינה. כמו כן, עוסק הקורס בגורמים נוספים המשפיעים על עיצוב הביטחון הלאומי, וביניהם - האקדמיה הישראלית, התקשורת והציבור.

ביטחון לאומי וביטחון פנים

ביטחון פנים אמור להוות מרכיב אחד מני רבים המרכיבים את הראייה הכוללת של ביטחון לאומי. העיסוק בביטחון לאומי בישראל ממוקד בסוגיות מדיניות וביטחוניות (ביטחון פיזי), כך שביטחון הפנים מצוי במקום נמוך בסדרי העדיפויות הלאומיים. העדר הגדרה ברורה של תחום הביטחון הלאומי, כמו גם של מדיניות ביטחון לאומי שלא נוסחה מעולם על ידי ממשלת ישראל לדורותיה, מקשה הן על אפיון הממשקים הנדרשים והן על יחסי הגומלין בין הביטחון הלאומי לביטחון הפנים. יתר על כן, מעבר להחלטתה של ממשלת ישראל משנת 1974 להכפיף את תחום ביטחון הפנים למשטרת ישראל, אין כל הגדרה רשמית ומחייבת ביחס אליו ואין גם הסדרים משפטיים הקובעים בידי מי מצויות הסמכויות הנגזרות מתחום זה. מצב מורכב זה ישמש אפוא נקודת פתיחה ללימוד והבנה של יחסי הגומלין בין התחומים הללו במדינת ישראל, הנמצאים במוקד קורס זה.

מושגי יסוד בהגנת עורף אזרחי

מטרת הקורס להכיר לסטודנטים את נושא העורף בחשיבה האסטרטגית המודרנית תוך בחינת מהותו של עורף אזרחי, האיזמים עליו והדרכים הננקטות להגנה עליו. הקורס עוסק במושגי היסוד הרלוונטיים המקובלים להגנת העורף האזרחי: הגדרת עורף אזרחי, האם הוא עדיין עורף או חזית, בירור מושגים כמו מלחמה טוטלית, הפצצה אסטרטגית, מהות ההגנה האזרחית, הגנה אזרחית פעילה וסבילה, וכן תרבות של הגנת האזרחים על עצמם ובעזרת ארגוני החירום.

אבני דרך בתולדות צה"ל

בקורס נתאר את האתגרים והדילמות המרכזיות שעמדו בפני צה"ל, מקימיו ומפקדיו מאז הקמתו ועד שנות ה-90. הקורס מדגיש את מלחמות ישראל כגורם המעצב המרכזי בהתפתחות צה"ל, את הלקחים העיקריים שהפיק מהן ואת יישומם. הקורס הוא בבחינת קורס יסוד להכרת צה"ל ומהווה בסיס לקורסים נוספים המתמקדים בתקופות ובסוגיות ספציפיות בהיסטוריה של צה"ל.

מושגי יסוד בכלכלה וביטחון

בקורס נבחנת הזיקה בין הכלכלה לבין הביטחון תוך בחינת הגורמים השונים המשפיעים על גודלו של תקציב הביטחון ועל הקצאתו ליעדים השונים בתוך מערכת הביטחון. בנוסף, בוחן הקורס את הקשר בין תפיסת הביטחון הלאומי, הדוקטרינה הצבאית ובניין הכוח לבין האילוצים הכלכליים.

הביטחון הלאומי במדינת ערב

ביטחון לאומי של מדינה מקיף על פי רוב את יחסיה עם מדינות קרובות או רחוקות המשפיעות ישירות או בעקיפין על ביטחונה, על האינטרסים שלה ועל אורח חיי תושביה. במקרים בהם היחסים מתוחים ונוגדים עד כדי שימוש בכוח, נאלצת המדינה לעצב ולגבש תפיסת ביטחון ומדיניות ביטחון הנגזרת ממנה. המדינות הערביות השכנות לישראל וכן גם מדינות ערביות רחוקות (כדוגמת עיראק) עיצבו לא במעט את תפיסת הביטחון שלהם מול ולאור הסכסוך הישראלי-ערבי, גם אם לא נשקפה סכנה של ממש למדינה ערבית מסוימת מצד ישראל.

בקורס מוצגות מדינות ערביות שהשתתפו ומשתתפות בעימות הישראלי-ערבי המתמשך תוך בחינת הדומה והשונה ביניהן ביחסן לעימותים ולמלחמות עם ישראל. הקורס מסביר את מהות ההבדלים ומקורותיהם בהקשרים הממשלתיים, הצבאיים, החברתיים והתרבותיים האופייניים לכל מדינה ערבית.

תקשורת בשגרה ובחירום

בקורס נבחן את מקומה של התקשורת, במובנה הרחב, בחברה דמוקרטית, הן בזמני שגרה והן בעתות חירום. נבהיר מה כולל המושג "תקשורת", נכיר מושגי יסוד מהתחום, נבין מהם הקריטריונים המנחים עיתונאים לדווח על סיפורים מסוימים ועל אחרים לא, וננתח את היחסים שבין פניה השונים של התקשורת למוסדות המדינה, לחברה האזרחית ולקהילה. במהלך הקורס, נלמד גם על האופן שבו תופסים האזרחים את תפקידם (הרצוי) ותפקודם (המצוי) של אמצעי התקשורת בישראל וכיצד תפיסות אלה משפיעות על האופן שבו צורכים אזרחי ישראל חדשות בערוצים מרכזיים ובערוצים אלטרנטיביים בטלוויזיה, ברדיו, בעיתונות הכתובה ובמדיה החדשה (אינטרנט), בעיקר בשעות משבר וחירום. דרך בחינתם של מקרים ספציפיים (מבצע "עמוד ענן", השריפה בכרמל, מלחמת לבנון ב-2006), נבחן את יחסי הגומלין שבין אמצעי התקשורת השונים, כולל אמצעים טכנולוגיים, לבין מערכי החירום בעת משבר.

טכנולוגיות תקשורת בחברה משתנה

קורס זה יאיר את השינויים וההתפתחויות בתחום טכנולוגיות התקשורת בשנים האחרונות תוך הבנת ההשלכות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות שיש לשינויים אלה על החברה בכלל ועל החברה הישראלית בפרט. תוך הצגת השיח האקדמי והציבורי העוסק במדיה החדשה, נבחן את הגישות השונות אשר חלקן רואה בטכנולוגיות המידע כלי דמוקרטי רב-עצמה המאפשר דרכים חדשות להפצת מידע, ליצירת קשרים חברתיים ולקיומו של דיון אזרחי וקהילתי פתוח, וחלקן

מתריע כי טכנולוגיות התקשורת החדשות מגבירות את הקיטוב החברתי ומאיימות על הסדר הקיים. דרך קריאה ודיונים בכיתה, נבין מהן הדרכים שבהן אנו חיים ומתקשרים באמצעות טכנולוגיות, וכיצד טכנולוגיות תקשורת קיימות וחדשות משנות ומגבשות דפוסי אינטראקציה חברתית במגוון הקשרים, כגון המישור הבין-אישי, המישור המקצועי והמישור העיתונאי. מטרתו העיקרית של הקורס, אם כן, אינה להכיר את הפן הטכני של התקשורת המקוונת, כי אם להבין את מקומם של המדיה החדשה בתהליכים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים בעולם של היום.

העורף האזרחי ומלחמות העולם: ממצאים, לקחים ויישום התיאוריות

בקורס נדון בממצאים, בלקחים ובמסקנות כתוצאה מיישום תיאוריית "ההפצה האסטרטגית" על העורף האזרחי במלחמת העולם הראשונה ובעיקר בשנייה. מטרת הקורס היא להכיר, לפרט וללמד את תוצאות ההפצות וההתקפות על אזרחים בעיקר ביפן, בריטניה וגרמניה, תוך בחינת מושגי היסוד: מלחמה טוטלית, עורף אזרחי, הגנה אזרחית ו"הפצה אסטרטגית", על רקע אירועי שתי מלחמות העולם ותוצאותיהן בתקיפות העורף האזרחי.

מעמד העורף בתפיסת הביטחון הלאומי

בקורס נבחן את מעמדו ומקומו של העורף האזרחי בתפישת הביטחון הלאומי הישראלי. נציג ונבחן את תהליכי קבלת ההחלטות של המנהיגות הפוליטית/צבאית בישראל, בשנים ספציפיות (1948-1956), בהקשר לנושא הגנת העורף האזרחי, ונסביר את המדיניות שננקטה על ידי המערכות הביטחוניות והפוליטיות באותן שנים ספציפיות ויחסית לשנים הנוכחיות, על בסיס ההיבטים ההיסטוריים של נושא הגנת העורף בישראל.

הקורס מחולק לשלושה חלקים עיקריים: החלק הראשון עוסק בתקיפת עורף אזרחי ובהגנה אזרחית; החלק השני עוסק במעמד העורף האזרחי בישראל בתוך תפיסת הביטחון הישראלית בין השנים 1948-1956; החלק השלישי בוחן את הסיבות שהניעו את המנהיגות הפוליטית/צבאית לבחור בחלופות ההגנה על העורף, וכן בבחינת ההשלכות של אותן שנים לשנים הנוכחיות.

מבוא לטרור

בקורס נתאר וננתח את תופעת הטרור בעידן המודרני, נבחן את ההגדרות השונות של התופעה והקטגוריות השונות של ארגוני הטרור ודפוסי פעולתם. מעבר להיבטים התיאורטיים של הטרור, הקורס מתמקד בארגוני הטרור הפועלים נגד מדינת ישראל. הקורס מהווה בסיס לקורסים נוספים בתחום זה.

המענה הרפואי בעורף במצבי חירום

בעשורים האחרונים התרחשו במספר מדינות בעולם מצבי חירום ומשברים, שחלקם נבעו מאסונות טבע ואחרים כתוצאה ממעשי ידי אדם. ניהול המענה הרפואי בעורף הינו בעל השפעה מכרעת על תוצאות האירועים ועל ההשלכות המערכתיות שלהם. הקורס נועד להכיר לסטודנטים את נושא ניהול המענה הרפואי

בעורף במצבי החירום השונים, בעת ההיערכות לאירוע ובעת האירוע עצמו.

המקלוט - לבנת יסוד בהגנת העורף

בקורס ירכשו הסטודנטים הבנה מעמיקה על ההשפעות הפיזיות של כלי נשק מסוגים שונים על בני אדם (השפעה פיזיולוגית), על מבנים לסוגיהם ועל תשתיות. בקורס מפורטות ההשפעות של כלי נשק קונבנציונליים ובלתי קונבנציונליים בעקבות פגיעות ישירות, קרובות ורחוקות, וכן מוצגים עמידותם של מבנים שונים, ממוגנים ורגילים, כנגד אפקטים אלו. הקורס סוקר את הדרישות לבניית מרחבים מוגנים ויכולת עמידתם באיומים השונים, סוגי המרחבים המוגנים, רכיבי המרחבים המוגנים ותיאור הנדרש מהם. כמו כן יפורטו דרכי המחקר והפיתוח של מדינת ישראל בנושא המקלוט ויוצגו תוצאותיהם של ניסויי פיצוץ.

התארגנות המשק לשעת חירום - בעיות ופתרונות

בקורס נבחן כיצד מאורגן המשק הישראלי למצבי חירום, אם למלחמה כוללת ואם למלחמות א-סימטריות נגד ארגוני טרור לא מדינתיים. בקורס נעסוק בנושאים הבאים: מצבי היסוד הנשענים על חקיקה, מעבר מרגיעה לחירום וההשלכות על החיים של הפרט והכלל, מתי וכיצד עובר המשק למצב חירום, מי אמור להחליט על כך, איזה תשתיות ואלו ארגונים חייבים לעבור טרנספורמציה משמעותית, מהם הארגונים המפעילים במישור הלאומי ובמישור המקומי וכיצד מפעילים ארגונים נפרדים, צבאיים ואזרחיים, לפעולה מערכתית משותפת ומתואמת. בנוסף, נבחן היכן טמונים הכשלים הפוטנציאליים ואיך ראוי להתמודד עמם.

חברה וביטחון במזרח התיכון - צבאות ערב במחצית השנייה של המאה ה-20

בקורס נעסוק במערכת השיקולים הביטחוניים של מדינות ערב, נציג את בעיות הביטחון שלהן ואת גישתן להתמודדות עם בעיות אלה. כמו כן, נעסוק באופן שבו קידמו מדינות ערב את האינטרסים האסטרטגיים שלהן, בעיקר באמצעות צבאן, לפני מלחמותיהן בישראל ובמהלכן. במסגרת זו נבחנים גם היבטי העוצמה והחולשה של מדינות ערב בתחום הביטחוני, הדרך שבה הן תופסות את האיומים כלפיהן, המענה שהן מבקשות להציג כלפי איומים אלה וכן דרך הוצאתן מהכוח אל הפועל. מסגרת הזמן שבה מטפל הקורס היא בעיקרה המחצית השנייה של המאה ה-20.

מבוא לגישה המערכתית ויישומה בשגרת הארגון

בקורס נערוך היכרות עם תורת המערכות הכללית וחשיבה אופרטיבית יישומית (סוגיות מרכזיות, עקרונות יסוד ובידולה מתחומים משיקים). הסטודנטים ירכשו כלים לניתוח מקרי מבחן (לימוד מהעבר), ויערכו היכרות עם הפן היישומי של תורת המערכות (לימוד מהעתיד על בסיס מתארים מדומיינים). המטרה לשלב בין הגישה המערכתית ללמידת ומוכנות העורף האזרחי הישראלי לבין ההתמודדות עם האיומים עליו.

משחקים אסטרטגיים ומערכות למידה לאומיות

קורס מעשי הבוחן כיצד ארגונים לומדים תוך משברים ושינויים במציאות המוכרת, תוך דגש על מקרים שעניינם ביטחון לאומי. הקורס עוסק בבחינת התמודדות העורף האזרחי הישראלי עם האיומים עליו, על בסיס תורת המשחקים. לדוגמה, כיצד תתמודד ישראל עם רעידת אדמה על פי יישום עקרונותיה של תורת המשחקים.

מקבץ קורסים בנושא טראומה ופוסט-טראומה (מרכז "משאבים")

"מרכז משאבים" מיסודו של "המרכז לשעת חירום" נוסד ב-1981 בקרית שמונה על ידי פרופ' מולי להד במטרה לתת מענה לתושבי "קו העימות". "מרכז משאבים" לפיתוח משאבי התמודדות עוסק בהכנת תכניות להתמודדות בשעת חירום במערכות קהילה, חינוך, בריאות ורווחה ברחבי הארץ. בקורסים שיעבירו מומחי המרכז יילמדו נושאים כמו היבטים מעשיים בתחום חוסנה ותפקודה של אוכלוסייה בשעת חירום; תרחישי חירום והערכת השלכותיהם על האוכלוסייה כולל דרכי פתרון; מושגים בסיסיים מתחום החירום בכלל ומתחום ניהול מצבי חירום באספקט ההתנהגותי בפרט; מודלים לניהול מצבי חירום בשלבים השונים, עקרונות התערבות ברמת הפרט, המשפחה והקבוצה. בקורס יוסברו השלכותיהם של מצבי חירום על הפרט, המשפחה והקבוצה, ובמקביל יוצג מודל אינטגרטיבי הסוקר את דרכי ההתמודדות האנושית בשעת חירום ומאפשר לייעל את דרכי הסיוע. הקורסים מבוססים על ניסיון אקדמי בצד ניסיון יישומי מאזורי עימות ובמהלכם הסטודנטים יידרשו להתייחס גם לניסיונם האישי בסוגיות הנלמדות.

סוגיות נבחרות בהגנת העורף

סקירה וניתוח של בעיות ותופעות אודות הגנת העורף, לקחים, מסקנות והשינויים הנדרשים.

הרשות המקומית כלבנת יסוד בהגנת העורף

קורס זה עוסק בהתגוננות הרשויות המקומיות, וכן כל בעלי התפקידים ברשות, בזמן מלחמה, טרור, פגיעות באוכלוסייה ובתשתית, כיצד הן מאורגנות למצבים קיצוניים ומתמשכים, וכיצד ראוי להכין את הרשות ואת האזרחים למצבי חירום.

יסודות המשפט, נורמות, ערכים והגנת העורף

הקורס מבהיר את ההיבטים החוקיים והמשפטיים, את הנורמות והערכים, את המותר והאסור במאבק נגד טרור ובהגנה על העורף האזרחי.

ההיערכות הרפואית הלאומית למצבי אסון המוניים

במצבי חירום, משבר ומלחמה, כל התשתית הרפואית בישראל חייבת להתגייס לטיפול בנפגעים, לעתים תחת אש. הקורס דן בהעברת המערכים הרפואיים משגרה לחירום, באחריותם של גורמי הרפואה השונים ובפעילותם במצבי חירום.

משחקים אסטרטגיים ומערכות למידה לאומיות

קורס מעשי הבוחן כיצד ארגונים לומדים תוך משברים ושינויים במציאות המוכרת, תוך דגש על מקרים שעניינם ביטחון לאומי. הקורס עוסק בבחינת התמודדות העורף האזרחי הישראלי עם האיומים עליו, על בסיס תורת המשחקים. לדוגמה, כיצד תתמודד ישראל עם רעידת אדמה על פי יישום עקרונותיה של תורת המשחקים.

קורסי חוסן ועמידות

תקצירי הקורס - הקורסים מפרטים ומציגים את הגדרות המונח חוסן ברמת פרט, קהילה, חברה ולאום. הקורסים מציגים את הדרכים להשגת עמידות, חסינות ויציבות של חברה תחת איומים על עורפה האזרחי וכיצד על חברה כזו להכין עצמה למצבי משבר שיפגעו בחוסנה ועמידותה הן הפיזיים, הן הנפשיים, הן הארגוניים והן הכלכליים, החברתיים והקוגניטיביים. בקורסים נלמד מודלים המכילים חברה לעמידה בפני איומים לפני מימושם, תוך כדי מימושם ואחרי הוצאתם לפועל כל זאת כדי לא להישבר באף רמה ולהישאר כ"עם קשה עורף!"

סוגיות נבחרות בהגנת העורף

סקירה וניתוח של בעיות ותופעות אודות הגנת העורף, לקחים, מסקנות והשינויים הנדרשים.

הרשות המקומית כלבנת יסוד בהגנת העורף

קורס זה עוסק בהתגוננות הרשויות המקומיות, וכן כל בעלי התפקידים ברשות, בזמן מלחמה, טרור, פגיעות באוכלוסייה ובתשתית, כיצד הן מאורגנות למצבים קיצוניים ומתמשכים, וכיצד ראוי להכין את הרשות ואת האזרחים למצבי חירום.

יסודות המשפט, נורמות, ערכים והגנת העורף

הקורס מבהיר את ההיבטים החוקיים והמשפטיים, את הנורמות והערכים, את המותר והאסור במאבק נגד טרור ובהגנה על העורף האזרחי.

היערכות הרפואית הלאומית למצבי אסון המוניים

במצבי חירום, משבר ומלחמה, כל התשתית הרפואית בישראל חייבת להתגייס לטיפול בנפגעים, לעתים תחת אש. הקורס דן בהעברת המערכים הרפואיים משגרה לחירום, באחריותם של גורמי הרפואה השונים ובפעילותם במצבי חירום.